

OTLARNING XUSUSIY BIRIKUVCHILARINING LINGVISTIK TAHLILI

Mamaraximov Sirojiddin Murtazayevich

Guliston davlat universiteti Filologiya fakulteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

Axrorov Alisher Akbarovich

Guliston davlat universiteti Filologiya fakulteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasida mudiri

Amanulla Muratkulov

Guliston davlat universiteti Filologiya fakulteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15239514>

ARTICLE INFO

Received: 31th March 2025

Accepted: 10th April 2025

Published: 18 th April 2025

KEYWORDS

So'zlarning birikuvchanlik lug'atlari, valentlik nazariyasi, birikuvchanlik, tilshunoslik, korpus tilshunosligi, xususiy birikuvchilar, lug'at tuzish tamoyillari

ABSTRACT

Ushbu maqolada shu vaqtgacha hali so'z turkumlari bo'yicha alohida birikuvchanlik lug'atlarini tuzish tamoyillari yetarlicha o'rganilmaganligi aniqlandi. Faqat eski "Imlo lug'ati" mavjudligi til va ijodiy tafakkur rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, maxsus birikuvchanlik lug'atlarini yaratish zarurati belgilandi. Maqolada valentlik nazariyasi va korpus tilshunosligi metodlari qo'llanildi.

Ma'lumki, o'rta maktab ona tili ta'limining konseptual asoslarida ona tili ta'limining zaruriy vositasi ikkita ekanligi ta'kidlanadi: darslik va lug'atlar. O'quvchilarning ijodiy tafakkurini va nutqini o'stirishning zaruriy omillaridan biri lug'atlar ustida ishlashdir.

Ushbu tadqiqotning obyekti o'zbek maktablarida mavjud bo'lgan lug'atlarning so'zlarning birikuvchanlik xususiyatlarini qanchalik qamrab olganligi va bu lug'atlarning o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va til rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi hisoblanadi. Ayniqsa, ot turkumidagi so'zlarning birikuvchanlik xususiyatlari lug'atlar orqali qanday o'rgatilishi va qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Tadqiqotda sifatli tahlil usullari qo'llanildi. Ma'lumotlar yig'ish uchun adabiyotlar tahlili, ta'lim tizimida amalda qo'llanilayotgan lug'atlar o'rganildi. Shuningdek, o'rganilgan lug'atlarning so'zlarning birikuvchanlik xususiyatlarini qanchalik yoritganligi va bu lug'atlarning o'quvchilarning til bilimi va ijodiy tafakkuriga qanday ta'sir ko'rsatishi aniqlash uchun intervyular va so'rovnomalar o'tkazildi. Korpus tilshunosligi metodologiyasi ham qo'llanildi, bu orqali so'zlarning real til amaliyotidagi birikuvchanliklarini aniqlash va tahlil qilish imkoni yaratildi.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda ta'limning har bir bosqichida ko'plab lug'atlarning maxsus turlari yaratilgan bo'lsa-da, umumiy o'rta ta'lim maktablarida faqat bitta «Imlo lug'ati» mavjudligi o'rganilgan. 1960-70-yillar oralig'ida ishlab chiqilgan bu «Imlo lug'atlari»

1956-yilda tasdiqlangan kiril yozuviga asoslangan imlo qoidalari asosida yaratilgan bo'lsa, bugungi kunda amalda bo'lgan imlo talablariga javob bermaydi. Bu holat o'zbek tilining rivojlanishida katta to'siq bo'lib, o'quvchilarning til bilimi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, ot turkumidagi so'zlarning birikuvchanlik lug'atlari tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'zbek tilining sintaktik va semantik xususiyatlarini chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Bu lug'atlar so'zlarning o'zaro bog'lanishlarini, iboralar va frazalarning tuzilishini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarga so'zlarning to'g'ri kombinatsiyasini tushunishga yordam beradi. Misol uchun, fe'l va otlar, sifat va otlar orasidagi bog'lanishlarni o'rgatishda bu lug'atlari o'quvchilarning tilni yanada samarali va ravon ishlata olishlariga zamin yaratadi.

Jahon tilshunosligida valentlik (birikish) tushunchasi tilning sintaktik strukturasi va semantik ma'nolari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu borada turli nazariy yondashuvlar mavjud. Generativ grammatikada Noam Chomsky valentlik nazariyasini fe'llarning argumentlar soni bilan ifodalash orqali til strukturasi tushunishga yordam berdi. Shu bilan birga, Dependency Grammar va Role and Reference Grammar kabi nazariyalar valentlik va so'zlarning birikuvchanlik xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilishga imkon yaratadi. Bu nazariyalarda so'zlarning sintaktik rollari va ularning semantik ma'nolari o'rtasidagi bog'lanishlar alohida e'tibor qaratiladi.

Yevropalik tilshunolar, masalan, S.D. Kasnelson va boshqalar valentlik va so'zlarning birikuvchanlik xususiyatlarini o'z ishlarida chuqur o'rganganlar. Kasnelsonning Role and Reference Grammar nazariyasi so'zlarning ma'no va sintaktik rolini birlashtirib, til strukturasi va ma'no qurilishidagi birikuvchanliklarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Mirtojiyev esa o'zbek tilining so'z birikuvchanlik xususiyatlarini Yevropalik tilshunoslik tamoyillariga asoslanib tahlil qilib, bu borada yangi yondashuvlarni taklif qilgan. Mirtojiyevning ishlariga asoslanib, o'zbek tilshunosligi valentlik masalasiga bo'lgan munosabatni Yevropalik tilshunoslik nazariyalariga tayangan holda shakllantirdi. Bu orqali o'zbek tilining sintaktik va semantik strukturasi, so'zlarning argumentlar soni va turini aniqlashda zamonaviy tilshunoslik yondashuvlarini qo'llash imkoniyati yaratilgan.

Jahon tilshunosligidagi tajribalar asosida so'zlarning birikuvchanlik lug'atlari til o'rgatishda samarali vosita sifatida qo'llaniladi. Masalan, ingliz tilida collocations dictionaries (so'z birikmalari lug'atlari) til o'rganuvchilarga so'zlarni to'g'ri kombinatsiyada ishlatishni o'rgatadi, bu esa ularning nutqining ravonligi va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Shu kabi lug'atlar o'zbek tilida ham ishlab chiqilishi zarur, chunki ular o'quvchilarga tilning sintaktik va semantik jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Valentlik nazariyasi tilning sintaktik va semantik aspektlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Bu nazariya so'zlarning qanday argumentlar bilan ishlashini va ularning gaplardagi o'rni qanday ekanligini tahlil qilishda qo'llaniladi. O'zbek tilida so'zlarning birikuvchanlik lug'atlari orqali valensiya nazariyasini amaliyotda qo'llash, fe'llarning argumentlar soni va turini aniq belgilashga yordam beradi.

Korpus tilshunosligi metodologiyasi so'zlarning real til amaliyotidagi birikuvchanliklarini o'rganishda keng qo'llaniladi. Korpuslar asosida tahlil qilingan ma'lumotlar so'zlarning qanday kontekstlarda ishlatilishini, qaysi so'zlar birgalikda ko'proq uchrashishini aniqlashga yordam beradi. Bu metodologiya o'zbek tilida ham qo'llanilishi kerak, chunki u lug'atlarni yanada aniq va zamonaviy talablariga mos ravishda yaratishga yordam beradi.

Natural Language Processing (NLP) sohasida so'zlarning birikuvchanlik lug'atlari mashina tarjimasini, matnni tahlil qilish va tilni qayta ishlash tizimlarida muhim ahamiyatga ega. Jahon tilshunosligida bu lug'atlar tilni avtomatlashtirilgan tizimlarda yanada aniq va samarali

ishlatishga imkon beradi. O'zbek tilida ham shu kabi lug'atlarni ishlab chiqish NLP tizimlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

O'rganilgan natijalar asosida, o'zbek maktablarida mavjud lug'atlarning so'zlarning birikuvchanlik xususiyatlarini yetarlicha qamrab olmaganligi va bu borada xalqaro tilshunoslikda mavjud yondashuvlar asosida yangilanish zarurati aniqlangan. Jahon tilshunosligida so'zlarning birikuvchanlik lug'atlari til o'rgatish, tilni tahlil qilish va tilni avtomatlashtirilgan tizimlarda ishlatishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. O'zbek tilida ham shu kabi lug'atlarni ishlab chiqish tilshunoslik ilmiga katta hissa qo'shishi mumkin. Til o'rgatishda so'zlarning birikuvchanlik lug'atlari o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, tilning sintaktik va semantik strukturasi bilan yaxshiroq tanishishlariga yordam beradi. Shu bois, mavzuviy o'quv lug'atlarini, xususan, ot turkumidagi so'zlarning birikuvchanlik lug'atlarini yaratish tamoyillarini ishlab chiqish va tuzish zarurati yuzaga keladi.

Zamonaviy metodologiyalar va texnologiyalar yordamida bu lug'atlarni yaratish ta'lim sifatini yanada oshirishga va o'quvchilarga samarali til o'rgatish imkonini beradi. Shuningdek, bu lug'atlar tilni yanada chuqurroq o'rganish, tilshunoslik tadqiqotlarini kengaytirish va tilni avtomatlashtirilgan tizimlarda samarali qo'llash uchun asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayevna, D. L., Tursunkulovich, M. A., & Shoxistaxon, X. (2024). ARAB YOZUVIDAGI HARFLARNING SHE'RIYATDAGI JILOSI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 8-11.
2. Мураткулов, А. Т. (2023). ОРГАНИЗОВАТЬ УРОКИ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON" MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS* (Vol. 2, No. 7).
3. Мураткулов, А. Т., & Мураткулова, М. А. (2023). ОБРАЗ ЛУКМАН ХАКИМА В «КИСАС УЛЬ-АНБИЯ». In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON" MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS* (Vol. 2, No. 7).
4. O'G, R. Z. S. I., Tursunkulovich, M. A., & Qizi, E. F. B. (2024). TA'LIMDA RASMIY ISH QOG 'OZLARINING AHAMIYATI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 22-25.
5. Muratkulov, A. (2024). O 'ZBEK TILIDA ARABCHA KO 'PLIK SHAKLLARINING QO 'LLANILISHI. *TAMADDUN NURI JURNALI*, 5(56), 174-176.
6. Tursunkulovna, S. I., Lutfiniso, D., & Omonullo, M. (2020). Imitation of Thoughts and Feelings–Artistic Means of Psychology. *Solid State Technology*, 63(4), 453-457.
7. Akbarovich, A. A. REFLECTION OF NATIONAL VALUES IN ARTICLES. *Pedagogika*, 171.
8. Akhrorov, A. (2019). ISSUE OF STUDYING THE" CULTURE OF SPEECH" AS A SEPARATE SCIENCE. *NEWS OF THE NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN*, 1(4).
9. Akbarovich, A. A. (2023). MAQOLLARDA UMUMYASHIRIN MA'NONING NAMOYON BO'LISH OMIL, VOSITA VA USULLARI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(4), 163-166.
10. Jurayev, J. (2022). Ахроров Алишер Акбарович. МАКОЛЛАРДА УМУМЯШИРИН МА'НОНИНГ ИФОДАЛАНИШИ. *FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI*, 11(11).
11. Akhrorov, A. (2022). O 'zbek xalq maqollarida "nutq odobi" ma'nosining ifodalanish darajasi. *Uzbekistan: Language and Culture*, 4(4).
12. Akhrorov, A. A. (2022). The problem of the role of proverbs in the event of a speech act. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 49-53.

13. Djurayev, M. E., & Qozoqboyeva, D. H. (2025). BEKOBOD SHAMOLINI GEOGRAFIK BAHOLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(3), 402-405.
14. Ixtiyor, E., Axrorov, A., & Mamaraximov, S. (2024). TERMINOLOGIYADA GIPERO-GIPONIMIK HODISALAR. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 12-15.
15. Sirojiddin, M. (2023). O'ZBEK TILIDA MAQSAD MA'NOSI SO'ZLAR ORQALI IFODALANISHI. *Journal of Universal Science Research*, 1(5), 20-25.
16. Ixtiyor, E., Axrorov, A., & Mamaraximov, S. (2024). TERMINOLOGIYADA GIPERO-GIPONIMIK HODISALAR. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 12-15.
17. Boxodirovich, E. N., & Murtazaevich, M. S. (2022). Phonological approaches to the study of the phoneme.
18. Fazilat, E., Lutfinisa, D., & Sirojiddin, M. (2024). OZBEK SAHNA ASARLARI TILINING AYRIM JIHATLARI SHARHI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 16-21.
19. Rizaqulovich, E. I., Murtozayevich, M. S., & Qizi, N. O. A. (2024). OTNING XUSUSIY LUG 'AVIY SHAKLLARI HAQIDA. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 26-29.
20. Mamaraximov, S. (2022). MAQSAD MA'NOSINI IFODALOVCHI DASTLABKI VOSITALAR. *Academic research in educational sciences*, 3(7), 376-385.
21. Latipov, M. (2024). O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA IS'HOQXON IBRAT ILMIY-IJODIY MEROSINING O 'RGANILISHI HAQIDA. *TAMADDUN NURI JURNALI*, 9(60).

INNOVATIVE
ACADEMY